

حقوق متقابل خانواده در سیره حضرت زهرا (ع)

غلامرضا رضوی دوست^۱

سید محمد حسین موسوی^۲

چکیده

محیط خانواده همانند یک اجتماع کوچک نیازمند مدیریت صحیح برای تحقق حقوق متقابل اعضای خانواده است. در این راستا، در سخنان ائمه (ع) نکات فراوانی درباره این موضوع بیان شده است. پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی به بررسی چگونگی مدیریت در خانواده براساس سیره حضرت زهرا (ع) پرداخته است، که نتیجه آن محقق شدن حقوق اعضای خانواده خواهد بود. پس از بررسی سیره آن بانوی بزرگ اسلام، شیوه مدیریتی ایشان را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد. برخی از این شیوه‌ها نقش شناختی و معرفتی دارند، نظیر: شناخت جایگاه زن در خانواده، شناخت جایگاه مادر در خانواده، شناخت جایگاه احترام در خانواده و... و برخی دیگر به نوع رفتار آن حضرت در مواجهه با شرایط و موقعیت‌های زندگی مربوط می‌شود که تحت عنوان حقوق مدیریتی در زندگی شناخته می‌شوند. به عنوان نمونه، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: مهارت درک موقعیت همسر در زندگی، مهارت رعایت جایگاه مدیریتی مرد در زندگی، مهارت ابراز علاقه و محبت به همسر.

واژگان کلیدی: حضرت زهرا (ع)، حقوق متقابل، خانواده، همسر، فرزندان.

۱. عضو هیئت علمی گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه سیستان

وبلوچستان؛ r.razavi@theo.usb.ac.ir

۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه سیستان

وبلوچستان؛ Drmoosavi@theo.usb.ac.ir

مقدمه

از آنجا که بنیان‌های شکل‌گیری رفتارهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی انسان در محیط خانه است، تربیت در این مرحله از زندگی انسان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. بدین جهت، در آموزه‌های قرآنی و روایات ائمه علیهم‌السلام نکات فراوانی بیان شده است. از آن میان، می‌توان به سخنان گهربار حضرت زهرا علیها‌السلام اشاره کرد. مقاله حاضر تلاش کرده است تا پس از بررسی سخنان آن بانوی بزرگوار که به عنوان الگو برای دستیابی به زندگی سالم و موفق در دین اسلام مطرح می‌باشند، به واکاوی این سخنان بپردازد.

پرسش اصلی این است که حقوق متقابل بیان شده در سیره گفتاری و رفتاری حضرت زهرا علیها‌السلام نسبت به محیط خانه و اعضای آن چگونه بوده است؟ اساساً می‌توان از نوع نگاه و برخورد ایشان، این مقوله را در دو قسمت بررسی کرد:

۱. **حقوق متقابل شناختی** (که نقش مقدماتی و پیش زمینه‌ای دارند).
۲. **حقوق متقابل رفتاری** (مقصود، رفتار آن بانو در مواجهه با موقعیت‌های پیش‌آمده در زندگی است).

الف- حقوق متقابل شناختی

با بررسی راهکارهای مدیریتی حضرت زهرا علیها‌السلام در محیط خانواده، می‌توان نتیجه گرفت که برخی از این راهکارها از جایگاه شناختی و معرفتی برخوردار است. شناخت این اصول، زمینه‌ساز رشد و بالندگی اعضای خانواده خواهد بود. در ادامه به برخی از مهم‌ترین این موارد اشاره می‌شود:

۱. شناخت ملاک برتری زن

یکی از آموزه‌هایی که از سخنان اهل بیت علیهم‌السلام استفاده می‌شود، ملاک‌هایی است که

برای سنجش فضیلت و برتری انسان ها بیان شده است. به عنوان نمونه، حضرت زهرا (ع) در کلامی می فرماید:

«خَيْرُ لِلنِّسَاءِ أَنْ لَا يَرَيْنَ الرِّجَالَ وَلَا يَرَاهُنَّ الرِّجَالُ؛ بهترین چیز برای حفظ شخصیت زن آن است که مردی را نبیند و نیز مورد مشاهده مردان قرار نگیرد». (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۲۰، ص ۶۷؛ طبرسی، ۱۳۹۲ق، ص ۲۳۳؛ امین، بی تا، ج ۱، ص ۳۲۲)

۲. شناخت جایگاه مادر در خانواده

یکی دیگر از مهارت های شناختی در نظام مدیریتی خانواده در اسلام، شناخت جایگاه مادر در خانواده است. حضرت زهرا (ع) می فرماید:

«الزَّمْ رَجُلَهَا فَإِنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ أَقْدَامِهَا؛ همیشه در خدمت مادر و پایبند او باش، چون بهشت زیر پای مادران است». (مرعشی، ۱۴۱۲ق، ج ۲۵، ص ۵۰۳؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۶، ص ۴۲۶)

۳. شناخت جایگاه بخشش در خانواده

بخشش در میان اعضای خانواده یکی از لوازم ضروری برای دستیابی به زندگی شاد و پراز آرامش است. حضرت زهرا (ع) می فرماید:

«خِيَارُكُمْ أَلْيُنُكُمْ مَنَاقِبُهُ وَأَكْرَمُهُمْ لِنِسَائِهِمْ؛ بهترین شما کسی است که در برخورد با مردم نرم تر و مهربان تر باشد و ارزشمندترین مردم کسانی هستند که با همسرانشان مهربان و بخشنده اند». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۸۱، ص ۲۶۲؛ متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۷، ص ۵۲۵)

۴. شناخت برتری داشتن کارهای خانه برای زن

یکی از شاخصه های مدیریتی اسلام در زمینه تقسیم کار میان مرد و زن آن است که

امور درون منزل، اعم از خانه‌داری و تربیت فرزند، برعهده زن گذاشته شده و کارهای بیرون منزل مربوط به مرد است. در همین راستا، حضرت زهرا علیها السلام معیار تقرب زن به خداوند را در توجه به این مسئولیت بیان می‌فرمایند:

«آن لحظه‌ای که زن در خانه خود می‌ماند (و به امور زندگی و تربیت فرزند می‌پردازد) به خدا نزدیک‌تر است». (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۳، ص ۹۲)

۵. شناخت جایگاه «احترام» بین اعضای خانواده

احترام متقابل میان اعضای خانواده باعث افزایش محبت و تکریم شخصیت افراد می‌شود. به عنوان نمونه، حضرت زهرا علیها السلام همسرشان حضرت علی علیه السلام را با کنیه «ابوالحسن» که در فرهنگ آن زمان نشانه احترام بود، خطاب می‌کردند. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۳، ص ۵۹)

۶. شناخت جایگاه صله رحم

یکی از راهکارهای مدیریتی برای دستیابی به خانواده‌ای متعالی، که اسلام نیز بر آن تأکید فراوان دارد، دید و بازدید میان اقوام و خویشان است. در مورد تأثیر این راهکار، حضرت زهرا علیها السلام می‌فرمایند:

«فَرَضَ اللَّهُ صَلَّةَ الْأَرْحَامِ مَنَّمَةً لِلْعَدَدِ؛ خداوند صله ارحام را برای افزایش تعداد افراد مقرر داشته است». (محمدی ری شهری، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۱۰۵۵؛ تبریزی انصاری، ۱۴۱۸ق، ص ۵۶۱؛ مرندی، بی‌تا، ص ۱۲۹)

ب- حقوق متقابل رفتاری

همان‌گونه که بیان شد، سیره مدیریتی حضرت زهرا علیها السلام در محیط خانه به دو بخش تقسیم می‌شود که بخش شناختی آن پیش‌تر ذکر شد. اکنون پس از بررسی سیره

رفتاری آن بزرگوار، شاخصه‌هایی را می‌توان در زندگی ایشان شناسایی کرد. در ادامه به برخی از مهم‌ترین این موارد که با عنوان شاخصه‌های مهارتی در مدیریت خانواده تحلیل می‌شود، اشاره می‌کنیم:

۱. مهارت تقسیم کارها در خانه

یکی از مهارت‌های مدیریتی که در زندگی حضرت زهرا (ع) مشاهده می‌شود، تقسیم کار میان افراد خانه است. این تقسیم‌بندی به گونه‌ای انجام می‌شد که تمام وظایف بر دوش یک نفر سنگینی نکند و از خستگی و دل‌زدگی افراد جلوگیری شود. در نقلی، سلمان می‌گوید: روزی حضرت فاطمه (ع) را دیدم که نشسته بود و با آسیابی دستی جو را آرد می‌کرد؛ بر دسته آسیاب خون جاری بود و حسین (ع) نیز در گوشه خانه گریه می‌کرد. گفتم: «ای دختر پیامبر خدا، دستانت تاول زده است، درحالی که فضا (خدمتکار) حاضر است و می‌تواند کمک کند». حضرت فرمودند: «أوصاني رسول الله ﷺ أَنْ تَكُونَ الْخِدْمَةَ لَهَا يَوْمًا وَلِيَّ يَوْمًا، فَكَانَ أَمْسِ يَوْمَ خِدْمَتِهَا؛ رسول خدا ﷺ به من سفارش کردند که کارهای منزل یک روز بر عهده فضا و یک روز بر عهده من باشد و دیروز وظیفه او بود». (طبري آملی، ۱۴۱۳ق، ص ۱۴۱؛ راوندي، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۵۳۰)

۲. مهارت مواجهه زن با نامحرم

یکی دیگر از مهارت‌هایی که از سیره رفتاری حضرت زهرا (ع) می‌توان آموخت، نحوه برخورد زن با نامحرم است. از امام صادق (ع) نقل شده است: «اسْتَأْذَنَ أَعْمَى عَلَى فَاطِمَةَ عَ فَحَبَّبَتْهُ فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ لِمَ تَحْجُبِينَ وَهُوَ لَا يَرَاكِ؟ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنْ لَمْ يَكُنْ يَرَانِي فَإِنِّي أَرَاهُ وَهُوَ يَشْمُ الرِّيحَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: أَشْهَدُ أَنَّكَ بَضْعَةٌ مِنِّي؛ مرد نابینایی وارد منزل حضرت فاطمه (ع) شد. آن‌گاه حضرت فاطمه (ع) از او

پنهان گشتند. وقتی رسول خدا ﷺ علت این رفتار را جویا شدند، حضرت فاطمه علیها السلام پاسخ دادند: اگر او مرا نمی‌بیند، من او را می‌بینم و دیگر اینکه مرد بوی زن را استشمام می‌کند». (نجفی، ۱۴۲۳ق، ج ۹، ص ۱۷۱)

در نقلی دیگر درباره اهتمام و حساسیت آن بانوی بزرگوار نسبت به جلوگیری از دیده شدن توسط نامحرم چنین آمده است:

حضرت فاطمه علیها السلام در آخرین روزهای عمر پربرت خود، ضمن وصیّتی به اسماء فرمودند:

«إِنِّي قَدْ اسْتَفْبَحْتُ مَا يُصْنَعُ بِالنِّسَاءِ؛ إِنَّهُ يُطْرَحُ عَلَى الْمَرْأَةِ التَّوْبُ فَيَصْفُهَا لِمَنْ رَأَى. فَلَا تَحْمِلِينِي عَلَى سَرِيرِ ظَاهِرٍ. أُشْتَرِيَنِ، سَتَرَكَ اللَّهُ مِنَ النَّارِ؛ مَنْ بَسِيَارَ زُشْتٍ وَ نَاطِسُنْدَ مِی دَانِمِ که جنازه زنان را پس از مرگ، تنها با انداختن پارچه‌ای روی بدن، تشییع کنند، به گونه‌ای که اندام و حجم بدن او برای دیگران نمایان شود و آنان برای دیگران تعریف کنند. مرا بر تختی که اطرافش پوشیده نیست قرار نده؛ بلکه با پوششی کامل مرا تشییع کن. خداوند تو را از آتش جهنم محفوظ بدارد». (طبرسی، ۱۳۴۷ق، ج ۱، ص ۴۲۹؛ بحرانی، بی تا، ج ۴، ص ۸۹)

۳. مهارت درک موقعیت همسر در زندگی

یکی از ضرورت‌های زندگی مشترک میان زن و مرد، رعایت جایگاه و شرایط مرد در مورد درخواست‌هایی است که از او مطرح می‌شود و این امر باید از سوی زنان مورد توجه قرار گیرد. در سیره رفتاری حضرت زهرا علیها السلام، رعایت این موضوع چنین آمده است: «يَا أَبَا الْحَسَنِ، إِنِّي لَأَسْتَحِي مِنْ إِلَهِي أَنْ أَكَلِّفَ نَفْسَكَ مَا لَا تَقْدِرُ عَلَيْهِ؛ ای اباالحسن! من از خدای خود شرم دارم که چیزی از تو بخواهم که از عهده آن بر نمی‌آیی». (کوفی، ۱۴۱۰ق، ص ۸۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۳، ص ۵۹)

۴. مهارت ابراز علاقه و محبت به همسر

یکی از دستاوردهای تشکیل خانواده، دوستی و محبتی است که خداوند میان همسران ایجاد نموده است. خداوند متعال در این باره می‌فرماید:

«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» و از نشانه‌های او این است که همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و میان شما مودت و رحمت قرار داد. در این (امر)، نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند! (روم: ۲۱)

از این آیه درمی‌یابیم که رابطه زن و مرد در خانه باید بر اساس محبت و دوستی باشد تا هدف ازدواج که دستیابی به آرامش است، تحقق یابد. (ر.ک: زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۴۷۳؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۶، ص ۱۶۶؛ ابن عاشور، بی‌تا، ج ۲۱، ص ۳۲)

یکی از مهارت‌های مدیریتی که باید از سوی همسران رعایت شود، ابراز علاقه و محبت به یکدیگر است. این امر صمیمیت و آرامش را در محیط خانه حاکم می‌کند و احساس امنیت را در فرزندان ایجاد می‌نماید که در نتیجه از بسیاری از انحرافات آنان جلوگیری می‌شود. در همین راستا، برخورد کلامی حضرت صدیقه طاهره (ع) با همسر گرامی‌شان، مولی‌المتقین (ع)، الگویی کامل برای خانواده‌ها است. در فرازی از سخنانشان می‌فرمایند:

«رُوحِي لِرُوحِكَ الْفِدَاءَ وَنَفْسِي لِنَفْسِكَ الْوَقَاءَ، يَا أَبَا الْحَسَنِ؛ إِنْ كُنْتُ فِي خَيْرٍ كُنْتُ مَعَكَ وَإِنْ كُنْتُ فِي شَرٍّ كُنْتُ مَعَكَ؛ جَانِمُ فِدَايَ جَانَتِ وَجَانُ مِنْ سِپَرِ بِلَايَ جَانُ تُو، اَيَّ اَبَا الْحَسَنِ! هَمْوَارَه دَر كِنَارِ تُو خَوَاهَم بُوَد [چه در خوشی‌ها و چه در ناخوشی‌ها].» (دشتی، ۱۳۸۲ش، ص ۱۱۰)

۵. مهارت‌های رفتاری حقوق فرزندان بروالدین

یکی از مهارت‌هایی که همسران باید با آن آشنایی داشته باشند، وظایفی است که آنان نسبت به فرزندان خود دارند. در سیره رفتاری حضرت زهرا علیها السلام، امام صادق علیه السلام می‌فرمایند:

«عَقَّتْ فَاطِمَةُ عَنْ ابْنَيْهَا وَحَلَقَتْ رُءُوسَهُمَا فِي الْيَوْمِ السَّابِعِ وَتَصَدَّقَتْ بِوُزْنِ الشَّعْرِ وَرِقًا؛ حضرت زهرا علیها السلام، هنگامی که هر دو فرزندشان را در روز هفتم تولد عقیقه کردند و سر آنان را تراشیدند، به وزن موهای سرشان صدقه دادند». (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۳۳؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ج ۲۳، ص ۱۳۲)

مهارت ایجاد نشاط میان اعضای خانواده

یکی از مهارت‌هایی که در محیط خانه باید اجرا و مدیریت شود، ایجاد فضایی شاد و باطراوت است که مسئولیت آن بر عهده پدر و مادر می‌باشد. این امر موجب احساس امنیت و آرامش میان اعضای خانواده می‌گردد. در سیره رفتاری حضرت زهرا علیها السلام چنین آمده است که ایشان شوخی می‌کردند و امام حسین علیه السلام را بالای دستانشان می‌آوردند و می‌فرمودند: «أَنْتَ شَبِيبَةٌ بِأَيِّ لَسْتِ شَبِيبًا بِعَلِيٍّ» و امام علی علیه السلام در این هنگام تبسم می‌کردند. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۲۸۶؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶، ج ۳، ص ۱۵۹)

۱. مهارت رعایت عدالت میان فرزندان

از دیگر مهارت‌ها در سبک زندگی مشترک، رعایت عدالت میان فرزندان است. در نقلی از چگونگی قضاوت حضرت زهرا علیها السلام نسبت به حسنین آمده است: کشتی گرفتن حسن و حسین علیهما السلام به ترغیب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و تشویق و تقویت روحیه امام حسن علیه السلام توسط آن حضرت، سپس حضرت فاطمه علیها السلام خطاب به پیامبر فرمودند:

«يَا أَبُهِ وَاعْجَبَاهُ أَتَشْجَعُ هَذَا عَلَى هَذَا؟ تَشْجَعُ الْكَبِيرُ عَلَى الصَّغِيرِ؟ فَقَالَ لَهَا: يَا بُنَيَّةُ أَمَّا تَرْضَيْنِ أَنْ أَقُولَ أَنَا يَا حَسَنُ شَدَّ عَلَى الْحُسَيْنِ فَأَضْرَعُهُ؛ وَهَذَا حَبِيبِي جِبْرَائِيلُ يَقُولُ: يَا حُسَيْنُ

شَدَّ عَلَى الْحَسَنِ فَأُضِرَّعُهُ؛ فاطمه (ع) فرمود: آیا برادر بزرگ‌تر را تشویق می‌کنید؟! پیامبر (ص) فرمود: آیا راضی نیستی از اینکه من حسن را تشویق می‌کنم، در حالی که جبرئیل در حال تشویق کردن حسین (ع) است؟!» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۳، ص ۲۶۸؛ بروجرودی، ۱۴۱۱ق، ج ۱۹، ص ۱۶۵)

نتیجه

از آنچه گذشت، معلوم شد که نگاه حضرت زهرا (ع) به محیط خانه و خانواده را می‌توان در دو حیطه شناختی و رفتاری پی‌جویی کرد. انسان‌ها برای دستیابی به یک زندگی ایدئال باید این دو حیطه را به عنوان دو بعد مهم در حقوق متقابل اعضای خانواده عملی سازند.

حقوق شناختی عبارت‌اند از: شناخت ملاک برتری زن، شناخت جایگاه احترام بین اعضای خانواده، شناخت برتری داشتن کارهای خانه برای زن. حقوق رفتاری نیز در سیره عملی آن بانو در زندگی عبارت‌اند از: مهارت ایجاد نشاط میان اعضای خانواده، مهارت ابراز علاقه و محبت به همسر و مهارت درک موقعیت همسر در زندگی.

منابع و مأخذ

قرآن مجید.

۱. ابن شهر آشوب، حافظ، مناقب آل أبي طالب عليه السلام، ج ۳، نجف: مطبعة الحيدرية، ۱۳۷۶ق.
۲. ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحرير والتنوير، بی جا: بی نا، بی تا.
۳. أمين، سيد محسن، أعيان الشيعة؛ بيروت: دارالتعارف للمطبوعات، بی تا.
۴. بحرانی، يوسف، الحدائق الناضرة، قم: جامعه مدرسين، بی تا.
۵. بروجردي، سيد حسين، جامع أحاديث الشيعة، ج ۱۹، قم: المطبعة العلمية، ۱۳۹۹ق.
۶. تبریزی انصاری، محمد علي بن أحمد قراچه داغي، اللمعة البيضاء في شرح خطبة الزهراء عليها السلام؛ قم: دفتر نشر الهادي، ۱۴۱۸ق.
۷. حر عاملي، محمد بن حسن، وسائل الشيعة، چاپ دوم، قم: مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث، ۱۴۱۴ق.
۸. دشتی، محمد، نهج الحياة، قم: مؤسسه فرهنگي تحقيقاتي اميرالمؤمنين عليه السلام، ۱۳۸۲ق.
۹. راوندی، قطب الدين، الخرائج والجرائح، قم: مؤسسة الإمام المهدي، ۱۴۰۹ق.
۱۰. زمخشری، محمود، الكشف عن حقائق غوامض التنزيل، چاپ سوم، بيروت: دارالكتاب العربي، ۱۴۰۷ق.
۱۱. طباطبائی، سيد محمد حسين، الميزان في تفسير القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامي جامعه مدرسين حوزه علميه، ۱۴۱۷ق.
۱۲. طبرسی، حسن بن فضل، مكارم الاخلاق، بی جا: انتشارات شريف الرضي، ۱۳۹۲ق.
۱۳. طبرسی، محمد بن حسن، تهذيب الأحكام، تهران: دار الكتب الاسلاميه،

۱۳۴۷ق.

۱۴. طبري آملی، محمد بن جریر، دلائل الإمامة، بیروت: مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، ۱۴۱۳ق.

۱۵. کوفی، فرات بن ابراهیم، تفسیر فرات الکوفی، مصحح: محمد کاظم، تهران: وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامي، ۱۴۱۰ق.

۱۶. متقی هندی، علی بن حسام الدین، کنز العمال، بیروت: مؤسسة رساله، ۱۴۰۹ق.

۱۷. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، چاپ سوم، بیروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۴۰۳ق.

۱۸. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ج ۲، قم: دارالحديث، ۱۴۱۶ق.

۱۹. نجفی، هادی، موسوعة أحاديث أهل البيت (عليه السلام)، بیروت: دار إحياء التراث العربي للطباعة والنشر والتوزيع، ۱۴۲۳ق.